

Systematiskt arbete med stöd i undervisningen

Ni som får statsbidrag för att genomföra moduler i specialpedagogik ska börja med en av de grundläggande modulerna "Inkludering och delaktighet" eller "Samspel för inkludering". De grundläggande modulerna syftar till att ge grunderna i specialpedagogik. För förskoleklassen, grundskolan, gymnasieskolan är det obligatoriskt att ta del av en av de grundläggande modulerna.

Du som lärare har en unik insyn i dina elevers lärande och ett viktigt uppdrag att stödja dem på vägen mot utbildningens mål. För att alla elever ska få möjlighet att lyckas och må bra i skolan är det viktigt att stöd vid behov ges tidigt i utbildningen och att det stöd som erbjuds också ger eleverna den hjälp de behöver. Fokus i denna modul är arbetet med ledning och stimulans och extra anpassningar som ges i den ordinarie undervisningen.

Modulen syftar till att ge fördjupad kunskap om och förståelse för hur undervisning och stödinsatser utgör en helhet och bidrar till att främja elevers lärande, utveckling och hälsa. Arbetet med undervisning och stödinsatser bör ingå i skolans systematiska kvalitetsarbete. Det är en formativ och ständigt pågående process och handlar om att lärare, med stöd av elevhälsan, utvecklar undervisningen genom att pröva och ompröva metoder, arbetssätt och förhållningssätt. I detta arbete är vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet en förutsättning vilket innebär att alla som arbetar i skolan behöver ha ett vetenskapligt förhållningssätt. I Skolverkets kunskapsöversikt Att ställa frågor och söka svar (2020) förmedlas Skolforskningsinstitutet syn på saken. De menar att ett vetenskapligt förhållningssätt i skolans värld handlar om att

- vara beredd att utforska sin egen undervisning
- kritiskt reflektera över sin undervisning utifrån forskning och erfarenheter
- tillsammans med kollegor pröva metoder och arbetssätt i undervisningen
- vara beredd att ompröva det man som lärare gör.

Arbetet med modulen

Det vetenskapliga och utforskande förhållningssättet löper som en röd tråd mellan modulens alla delar. För att synliggöra processen i arbetet med stödinsatser, presenteras en modell, Reflekterande Systematiskt Kvalitetsarbete (ReSK). Modellen är framtagen av Claes Nilholm, professor i pedagogik med inriktning specialpedagogik.

Den återkommer i alla delar och ni rör er mellan de olika stegen. Tanken är att ni använder er av den information ni samlar in kring ett nuläge i del 1, kompletterar bilden genom aktiviteten i del 2, för att sedan analysera, pröva och ompröva i praktiken. Du som handledare kan fundera över hur ni bäst kan göra för att dokumentera på ett smidigt sätt, gärna digitalt i någon nätverksyta/plattform. Det är viktigt att anteckningarna finns tillgängliga genom hela modularbetet. Dokumentation bidrar till att skapa systematik i ert arbete. I samtliga

Skolverket

delar finns frågor att fundera på (Moment A) som var och en reflekterar kring utifrån materialet. Syftet är att bidra till mer fördjupade diskussioner med kollegorna i moment B.

Modulen består av följande delar:

1. Att tänka som en forskare och handla som en praktiker
2. Uppmärksamma och analysera behov
3. Formativ undervisning och extra anpassningar
4. Att pröva och ompröva i praktiken

Del 2. Uppmärksamma och analysera behov

I den här delen problematiseras arbetet med undervisning och extra anpassningar med särskilt fokus på hur elevers behov kan uppmärksammas och förstås för att de insatser som sätts in ska bli verkningsfulla. Extra anpassningar är en insats av mindre ingripande karaktär som normalt är möjlig att genomföra inom ramen för den ordinarie undervisningen. Något formellt beslut behöver inte fattas. När en elev behöver stödinsatser ska både formen och innehållet ge eleven möjlighet att utvecklas så långt som möjligt enligt utbildningens mål.

Att samla in underlag och information för att förstå elevers behov kan göras på flera sätt och med olika verktyg och kan ses som en del av en ständigt pågående formativ undervisningsprocess. Detta behöver inte innebära ett helt nytt eller omfattande arbete, utan handlar om att synliggöra och analysera information om elevers lärande, genom att zooma in på valda delar i undervisningen och lärmiljön. Dialogen med eleverna, vårdnadshavare, lärarkollegor och elevhälsan är central och bidrar till att fördjupa och bredda bilden av vad som främjar respektive hindrar gruppens och enskilda elevers lärande, utveckling och hälsa.

Det är angeläget att lärare, med stöd av elevhälsans kompetens, funderar över vilka frågor som behöver ställas för att synliggöra behov utifrån olika perspektiv. Vilken information kan behövas? Analysen av informationen är också viktig. Vad säger informationen er? Vilka frågor kan ställas för att dra slutsatser om vilket stöd elever behöver? Delen lyfter betydelsen av att lärare på ett systematiskt sätt samlar in och analyserar data/information som grund i planering och genomförande av extra anpassningar. När vi pratar om elevers olika behov, vad menar vi då? Vad innebär begreppet behov? Vad påverkar elevers lärande, utveckling och hälsa? Hur uppmärksammas elevers behov utifrån olika perspektiv? Hur görs elever delaktiga vid insamlande av information och hur fångas deras bild?

I denna del kommer ni att få prova ett sätt att samla in information för att fånga in elevernas bild. I arbetet med steg 1 (Inventering av nuläge. Var är vi?) och 2 (Vart ska vi? Vad vet vi? Vilka teorier har vi?) i modellen kan ni behöva olika verktyg beroende på aktuell situation, elevgrupp/elev och frågeställning.

Syftet med delen är att du och dina kollegor ska få

- en utvecklad och fördjupad förståelse kring betydelsen av systematik i arbetet med att samla in och analysera information och data
- pröva något verktyg för att få syn på ett nuläge och elevernas uppfattning i relation till en specifik undervisningssituation/moment
- möjlighet att diskutera hur behov kan uppmärksammas och hur elever kan involveras i detta arbete.

Del 2: Moment A – individuell förberedelse

Ta del av materialet och för kontinuerliga anteckningar medan du läser och lyssnar. Anteckna sådant du tycker är särskilt intressant, viktigt, förvånande eller har en annan uppfattning kring. Notera tankar om hur du, utifrån materialet, kan utveckla din undervisning. Anteckningarna bildar underlag för de diskussioner du ska föra med dina kollegor i moment B.

Läs

Artikel: Arbete med elevstödjande insatser

Undervisningen behöver utformas utifrån olikheter inom elevgrupper för att förebygga skolsvårigheter. Det behöver finnas kompetens hos alla lärare att identifiera elever som riskerar att inte nå målen. I artikeln nämns relationen mellan ledning och stimulans, extra anpassningar och särskilt stöd och detta illustreras med en pyramid. En reflektionsmodell över pedagogiskt stöd till elever presenteras också. I reflektionsmodellen lyfts olika perspektiv på elevers behov samt vikten av att tidigt identifiera behov och utforma stöd som faktiskt hjälper eleverna i sitt lärande.

Fundera på och notera:

- I vilka situationer och hur uppmärksammar du elevers olika behov i din undervisning?
- Vad tänker du om begreppen ledning och stimulans, extra anpassningar och särskilt stöd och hur de förhåller sig till varandra?

Lyssna

Podcast: Del 1 – att samla in information

Lyssna på del 1 i poddserien "Att skapa systematisk kunskap om verksamheten". Serien handlar om hur lärare kan utveckla sin undervisning på ett systematiskt sätt för att kunna nå alla elever. Podden handlar om hur lärare kan samla in information som underlag för att utveckla undervisningen och stödja alla elever i sitt lärande. Forskaren Åsa Hirsh lyfter bland annat begreppen formativ undervisning samt formell och informell bedömningsinformation. Professor Johan Malmqvist betonar vikten av att de stödinsatser som sätts in verkligen hjälper eleverna.

Fundera på och notera:

- Hur gör du för att samla in information och data i syfte att uppmärksamma elever i behov av extra anpassningar? Jämför med det som lyfts i podden.

Se filmer

Ta del av de filmer som är aktuella för er skolform. Under fliken Fördjupning nedan hittar du extramaterial i form av en film som riktar sig till förskoleklass och grundskola årskurs 1–3.

Film: Elevers behov och undervisningen i centrum (förskoleklass och grundskola årskurs 1–9)

Att analysera sin verksamhet och att ställa frågor om den undervisning som bedrivs, är en inarbetad strategi på Rosengårdsskolan. Det är ett sätt att säkerställa att den undervisning och de stödinsatser som genomförs fyller sitt syfte för elevernas lärande på grupp- eller individnivå. I filmen hör du rektor och två lärare beskriva och reflektera kring det arbetet.

Fundera på och notera:

- Hur ser dina erfarenheter ut av att kritiskt granska din skolas verksamhet och den undervisning som bedrivs kopplat till skolans (breda) uppdrag? Har vi den verksamhet vi bör ha i förhållande till våra elevers behov och förutsättningar?

Film: Analysarbete (förskoleklass och grundskola årskurs 1–3)

På Sofiehemsskolan i Umeå träffas lärare och specialpedagog regelbundet i något som benämns "Samrådsmöten". På dessa möten diskuteras och analyseras hur undervisningen på bästa sätt kan möta de behov som finns i gruppen och hos enskilda elever. De anteckningar som förs blir ett pedagogiskt verktyg och ett sätt att skapa systematik genom att man kan gå tillbaka och titta på vad som gjorts och hur det gick. Särskilt fokus läggs på styrkor och framgångsfaktorer både i gruppen och hos enskilda individer.

Fundera på och notera:

- Hur använder du skyddsfaktorer och framgångsfaktorer i gruppen och hos individer för att utveckla undervisningen?

Film: Analys av undervisningen och elevers behov av stöd (förskoleklass och grundskola årskurs 1–6)

På Södergårdsskolan i Huskvarna finns något som kallas analysmöten. De sker regelbundet under läsåret för att följa upp elevers resultat och koppla det till den undervisning som har bedrivits. Mötena involverar samtliga lärare oavsett ämne, liksom skolbibliotekarie, specialpedagog och ledning. Syftet med diskussionerna är att tillsammans dra slutsatser kring hur fortsatt undervisning behöver utformas och hur behov av stöd kan förstås och leda till insatser på grupp- och individnivå i ett helhetsperspektiv på elevernas hela skolsituation.

Fundera på och notera:

- Vad innebär ordet analys för dig? Hur ser analysarbetet ut på din skola?

Film: Att förstå elevers olikheter och att uppmärksamma behov (förskoleklass, grundskola årskurs 1–9 och gymnasieskola)

I filmen berättar Johan Malmqvist från Linnéuniversitet om elevers olikheter och hur vi möter dem utifrån att alla är unika oavsett om det finns en diagnos/funktionsnedsättning eller inte. Vikten av elevers delaktighet samt betydelsen av att tidigt uppmärksamma signaler lyfts.

Fundera på och notera:

Skolverket

- Hur tänker du om elevers olika förutsättningar och behov utifrån det som sägs i filmen?
- Hur gör du för att ta reda på hur dina elever uppfattar sin skolsituation och sitt lärande?

Film: Förutsättningar för delaktighet (förskoleklass och grundskola årskurs 1–9)

I den här filmen får ni ta del av Södergårdsskolans tankar om elevers inflytande och delaktighet utifrån den gemensamma elevsyn och värdegrund som finns på skolan.

Fundera på och notera:

- Vad innebär elevers inflytande och delaktighet för dig? I vilka sammanhang är elevers delaktighet särskilt viktig tycker du?

Film: Identifiera behov genom elevers delaktighet (grundskola årskurs 7–9, gymnasieskola)

I den här filmen berättar personalen på gymnasieskolan Älvdalens Utbildningscentrum om hur de arbetar med att identifiera elevers behov och hur eleverna görs delaktiga i detta arbete. Filmen lyfter även fram hur arbetet kring detta organiseras, genomförs och utvecklas på skolan.

Fundera på och notera:

- Hur gör ni för att få elever delaktiga i arbetet med att identifiera behov?

Summera och reflektera

Gå tillbaka till dina noteringar och reflektioner och summera inför det kollegiala arbetet i moment B.

Material

Arbete med elevstödjande insatser
Johan Malmqvist

Elevers behov och undervisningen i centrum
Filformatet kan inte skrivas ut

Analys av undervisningen och elevers behov av stöd
Filformatet kan inte skrivas ut

Att förstå elevers olikheter och att uppmärksamma behov
Filformatet kan inte skrivas ut

Förutsättningar för delaktighet
Filformatet kan inte skrivas ut

Analysarbete – Sofiehemsskolan
Filformatet kan inte skrivas ut

Identifiera behov genom elevers delaktighet
Filformatet kan inte skrivas ut

Identifiera behov genom elevers delaktighet (syntolkad)
Filformatet kan inte skrivas ut

Podcast: Del 1 – Att samla in information
Filformatet kan inte skrivas ut

Arbete med elevstödande insatser

Johan Malmqvist, Linnéuniversitetet

Artikeln syftar till att belysa arbetet med att systematiskt stödja elevers utveckling och lärande. Det är en central del i läraruppgiften och det sker till största delen inom ramen för den reguljära undervisningen. För de elever som ändå möter svårigheter är lagstiftningen tydlig att de ska få extra stödinsatser utöver den ledning och stimulans som alla elever har rätt till. I skollagen (2010:800) uttrycks detta som extra anpassningar respektive särskilt stöd. Arbetet med att ge stöd till elever är därmed en viktig del i skolans kompensatoriska uppdrag och en insats för likvärdig utbildning. Rätt utformat är det en del i en inkluderande målsättning.

Lärare kan genom sitt stöd till elever göra stor skillnad för deras skolgång och framtida livssituation. Anmälningar från vårdnadshavare om brister i stöd visar att arbetet med stöd är ett aktuellt och viktigt utvecklingsområde. Skolinspektionen (2020) skriver: ”Vår erfarenhet över tid visar att många skolor saknar ett tydligt och strukturerat arbetssätt kring särskilt stöd” (s. 24). Till stöd för lärare att utveckla stödarbetet innehåller denna artikel en reflektionsmodell menad att inbjuda till reflektioner om olika aspekter av arbetet med stöd.

En reflektionsmodell över pedagogiskt stöd till elever

Arbete med stöd till elever förutsätter kunskap om vad som kan ge skolsvårigheter och hur svårigheter kan motverkas. Om svårigheter ändå uppkommer, så behövs kunskap om hur stödinsatser ska utformas, arbetas med och följas upp. I det följande presenteras vad som är ämnat att vara en reflektionsmodell för lärare om arbetet med pedagogiskt stöd. (fig. 1).

Figur 1.

Reflektionsmodell över arbete med pedagogiskt stöd till elever

Centralt för reflektionsmodellen är perspektivtagandet, som i figuren får symboliskt rama in övriga delar av modellen. Lärares perspektivtagande avseende behov och svårigheter samt om differentiering ses här som styrande för arbetet med stöd i det praktiska arbetet. Övriga fem delar är knutna till varandra i en ordning från vänster till höger i modellen för att efterlikna processen att arbeta med stödinsatser.

Reflektion kring perspektiv på behov och svårigheter

Mellan statens intentioner i styrdokument, som läroplan och skollagstiftning, och skolors arbete med stödinsatser finns ibland en skillnad. Denna skillnad beror delvis på hur skolpersonal tolkar styrdokumentet men också på hur de förstår behov och svårigheter. Därför ramas reflektionsmodellen in utifrån perspektivtagande i skolor, och inte utifrån skollagsstiftningen som självklart ändå är en viktig del och utgångspunkt i modellen.

Alla elever har behov av olika slag. Målet med den ordinarie undervisningen bör vara att den utformas för att tillgodose behoven hos alla elever i en elevgrupp. När elever ändå riskerar få eller hamnar i skolsvårigheter så är dessa relaterade till exempelvis undervisningens kvalitet, undervisningsinnehållet och de betygskriterier eller de kriterier för bedömning av kunskaper som minst ska uppfyllas, men också beroende av hur lärare uttolkar kursplaner och vad som krävs för godkända betyg i olika ämnen i de årskurser där betyg ges. Här har perspektivtagande en stor betydelse för hur behov och svårigheter förstås. Inom det perspektiv som Persson (1998) kallar för ett relationellt perspektiv inryms en förståelse för att det finns många förutsättningar, som elevens individuella förutsättningar, men också omgivningsförutsättningar som har betydelse för om en elev får svårigheter. En skolverksamhet som baseras på ett relationellt perspektiv, utformad utifrån elevernas olika behov och förutsättningar, överensstämmer väl med inkluderande målsättningar. Det finns även andra perspektiv, till exempel ett kontrasterande

perspektiv som Persson kallar för ett kategoriskt perspektiv, där skolsvårigheter hos elever främst förstås som att de är individbundna eller beror på brister i hemmet. Dessa två perspektiv kan ses som förenklingar, men kan samtidigt ses som en hjälp i reflektioner över hur personal på en skola förstår skolsvårigheter och arbetar med dessa.

Undervisningsprinciper som anknyter till elevers olika behov och förutsättningar är också relaterade till de två perspektiven. Persson (1998) har gjort en indelning i pedagogisk differentiering respektive organisatorisk differentiering som är relaterade till det relationella respektive det organisatoriska perspektivet. Pedagogisk differentiering överensstämmer med grundprincipen i det relationella perspektivet. För att elever med olika förutsättningar ska kunna lära från undervisningen så behöver undervisningen också utformas utifrån deras olika förutsättningar. Organisatorisk differentiering överensstämmer istället med det kategoriska perspektivet. Elever förutsätts klara den undervisning som erbjuds, klarar de inte detta så avskiljs de till en annan grupp med en undervisning som bättre motsvarar elevernas nivå. Undervisningen i sig är inte flexibel utifrån elevernas behov och förutsättningar och förutsätts inte ändras utifrån elevers behov och förutsättningar.

Forskning som visar på sådan organisatorisk differentiering kan handla om elever som avskiljs från den reguljära undervisningen för att istället få stödinsatser hos en speciallärare enskilt eller i en mindre grupp, eller i en särskild undervisningsgrupp efter en pedagogisk utredning. Lundqvist (2015) visar att organisatorisk differentiering förekommer redan i förskoleklass och dess förekomst delvis beror på vilken resursfördelningsprincip som används; det vill säga om stödresurser förläggs till inkluderande eller till segregerade lärmiljöer. Det förekommer också att elevassistenter ges rollen att vara experter på elever i behov av särskilt stöd (Lindqvist, Östergren & Holme, 2020) och de kan ges ansvar att *gå iväg* med elever från den ordinarie undervisningen (SOU 2021:11). Konsekvensen blir att skolpersonal med liten eller ingen pedagogisk utbildning ges ansvar för de största och mest komplexa pedagogiska behoven. Forskning visar också att nivågruppering används. Ramberg (2016) fann att sådan organisatorisk differentiering, som ett sätt att arbeta med elevstöd, användes i fyra av tio gymnasieskolor. Nivågruppering missgynnar elever med låga studieresultat enligt tidigare forskning. Ramberg ifrågasätter därför dess användning. Han ifrågasätter också att elever med låga meritvärden först differentieras till skolor med en stor andel elever med låga studieresultat, för att därefter differentieras genom nivågruppering. Forskningsprojektet visar också att specialpedagogiskt stöd i första hand gavs utanför gymnasieelevernas klass, det vill säga utanför den reguljära undervisningen (Ramberg, 2017).

Det saknas eller finns mycket lite forskning om extra anpassningar, som infördes 2014, respektive om garantin för tidiga stödinsatser i förskoleklass och lågstadiet, som

infördes 2019. De perspektiv som skolor använder i arbetet med sådana stödinsatser och vilken differentieringsprincip som används får förstås betydelse för elevernas skolsituation.

Reflektion över lagstiftningsmodellen ”trestegsraket”

En utgångspunkt i reflektionsmodellen är läroplaner och framför allt lagstiftningen. Statens intentioner med stödet till elever måste alla lärare och annan skolpersonal beakta. Lärare måste alltså ha god kunskap om den juridiska styrningen av skolans stödinsatser. Skollagen beskriver stöd på tre nivåer, vilket Wall (2018) beskriver som en trestegsraket med successivt ökat stöd. Modellen innebär att ökade skolsvårigheter möts med allt mer genomgripande stödinsatser. Den har principiella likheter med modeller i många andra länder, med ett individualiserat stöd inom ramen för den reguljära undervisningen som bas. Om det inte fungerar för enskilda elever ges dessa mer individriktat stöd inom den reguljära undervisningen. Fungerar inte detta så kan i undantagsfall elever ges särskilt stöd inom ett annat undervisningssammanhang. Eleven avskiljs därmed från det ordinarie sammanhanget vilket är tvärt emot inkluderingsambitionen (se Rix, 2015).

Det som kan ses som basnivån i den svenska modellen med stöd är ”ledning och stimulans”. Nästa nivå med det mer individriktade stödet till enskilda elever inom den vanliga undervisningen är extra anpassningar. Den tredje nivån, som förutsätter en utredning bestående av en kartläggning och pedagogisk bedömning, med stöd som i första hand ska ges inom den ordinarie undervisningen, är särskilt stöd. Skollagen innehåller inte några tydliga definitioner för särskiljande av nivåer. Det finns därför stödmaterial i form av allmänna råd (Skolverket, 2014) med funktionen att ge vägledning om arbetet med stöd till elever (Wall, 2018). Dessa allmänna råd uppdateras under hösten 2021.

Men gränserna mellan nivåer är alltså inte självklara. Som exempel har det som betecknas som extra anpassningar använts i ordinarie undervisning redan före lagstiftningen, och det som utgör extra anpassningar kan även ses som en viktig del i

ledning och stimulans för alla elever. På motsvarande sätt kan även sådant som är pedagogiskt motiverade arbetssätt inom ramen för åtgärdsprogram och särskilt stöd vara arbetssätt som används i ordinarie undervisning. Det bör observeras att huvudregeln enligt skollagen är att alla typer av stöd ska ges inom den elevgrupp som eleven normalt tillhör.

Extra anpassningar är den senast införda nivån och de har fördelen att elever snabbt får en stödinsats. Det förutsätter att läraren har en klar bild över vad som eleven uppfattar som svårt eller har svårt med samt att läraren har kunskap om vad som kan hjälpa eleven. Här finns samtidigt en balansgång mellan att snabbt sätta in stöd gentemot att ha tillräckligt underlag för beslut om vilket stöd eleven bör få. För att undvika att stödet inte får avsedd effekt, eller till och med får motsatt effekt, bör läraren fortlöpande följa upp det insatta stödet. För en förvärrad situation kan, om den permanentas, bli oerhört tidsödande och inte minst resurskrävande att hantera. Elever kan till exempel tappa motivation för att gå i skolan, hamna efter i skolarbetet och därmed får svårt att uppfylla de betygskriterier eller bedömningskriterier som minst ska uppfyllas i skolan. Frågan om vad dokumentation kan bidra med i arbetet med elevstöd tas upp i den sista aspekten i reflektionsmodellen.

Reflektion över vikten av att tidigt identifiera och förstå stödbehov

Vikten av att tidigt uppmärksamma svårigheter och tidigt sätta in åtgärder har bredd stöd inom forskning. I svensk skola har upptäckten av svårigheter samt användningen av stödinsatser i större utsträckning kommit sent i elevers skolgång. I många fall först i slutet av grundskolan för att elever ska kunna fortsätta med gymnasiestudier. Delvis därför så infördes 2019 en garanti för tidiga stödinsatser redan i förskoleklass och lågstadiet (SOU 2021:11). Ett nationellt kartläggningmaterial har tagits fram som stöd för arbetet.

En del elever hamnar sent i skolsvårigheter, men principen om att tidigt förstå svårigheter och stödbehov är densamma. Såväl inom grundskola som gymnasium ger olika tester och prov information om elever klarar av undervisningens innehåll, om de lär sig och uppfyller de betygskriterier eller de kriterier för bedömning av kunskaper som minst ska uppfyllas. Till skillnad från sådan summativ bedömning av lärande ger dock en formativ bedömning möjligheter att uppmärksamma svårigheter tidigare i samband med undervisningen. Till exempel kan lärares anteckningar från lektioner ge ett viktigt underlag för vad elever uppfattar är svårt, samt när och under vilka förutsättningar svårigheter uppstår. Ett annat sätt att få viktiga uppgifter är att låta elever komma till tals och få beskriva vad de uppfattar hjälper dem i skolsituationen och vad som upplevs som svårt (SOU 2021:11). Här finns ett utvecklingsområde även på gymnasiet (Jahnke & Hirsh, 2020; Möllås, 2009).

Uppmärksammandet av elevers svårigheter och behov är tydligt relaterat till perspektivtagandet i skolorna. I skolor där kartläggande material används som enbart kartlägger styrkor och svagheter på individnivå, vilket överensstämmer med ett kategoriskt perspektiv, kommer skolsammanhangets sammanlagda betydelse att förbises. I skolor där hela lärandemiljön kartläggs på ett systematiskt sätt utifrån individ- grupp- och organisationsnivå, så indikerar detta istället att behov och svårigheter ses utifrån ett relationellt perspektiv. En sådant perspektivtagande, som innebär en bredare sammanhangsinriktad förståelse, ger förutsättningar att förstå en större komplexitet i de svårigheter som identifieras. Kartläggningen kan visa på helt andra saker som behöver uppmärksammas än enbart individknutna aspekter, till exempel identifiering av svårigheter som uppstår på grund av undervisningens utformning.

Reflektion över hur stöd bör utformas utifrån behov

En viktig del i arbetet med att stödja elever är att utforma stödet utifrån vad som är de identifierade svårigheterna. Det är det pedagogiska behovet, det som föranleder stödet, som är centralt att förstå. Utformandet av stöd till elever utifrån ett relationellt perspektiv, som bygger på en bred kartläggning av skolans sätt att arbeta, undervisningens utformning och andra viktiga aspekter för elevers lärande och utveckling, blir mer komplext och kräver koordinering mellan skolans anställda. Specialpedagoger, speciallärare, elevhälsa och skolledning innehar viktiga roller för att utforma stödsystemet och få det att fungera. För att elever ska få rätt stöd i rätt tid av lärare med rätt kompetens utifrån en tydlig systematik, så berörs hela skolan. Det kan handla om samverkan med Bup, habilitering och sociala sektorn men också om kompetensutvecklande åtgärder eller styrning av personella resurser inom skolan för att ta några exempel. Eleverna själva är mycket viktiga kunskapskällor i utformandet av stödet som ska sättas in. Även vårdnadshavarnas kunskap och beskrivningar är mycket värdefulla för utformningen av stödet och det är viktigt att pedagogiskt förklara hur stödinsatser ska hjälpa deras barn. Blir de övertygade om att rätt stöd används så ökar förutsättningarna för att stödet kommer fungera som det är tänkt. Stödet behöver förstås följas upp på ett flexibelt sätt allteftersom förändringar inträffar.

Reflektion över arbetet med att ge stöd

Grundläggande för uppkomsten av skolsvårigheter är utformningen av undervisningen. Om undervisningen är utformad för att matcha olika förutsättningar bland eleverna i en elevgrupp så ökar möjligheterna för eleverna att lära vilket kan ses som ett förebyggande av skolsvårigheter. Det är i enlighet med principerna om inkluderande undervisning och om pedagogisk differentiering. Två av de mest kända undervisningsuppläggen som ryms inom dessa principer är Universal Design for Learning (UDL) respektive Differentiated Instruction (DI). När skolsvårigheter uppstår är det något som ofta påverkar elevers totala skolsituation och det krävs samarbete inom

arbetslag, med speciallärare och/eller specialpedagog samt beroende på svårigheternas art kan det krävas samarbete med elevhälsan. Utan ett sådant samarbete riskerar enskilda lärares initiativ bli till punktinsatser som inte fullt ut ger det stöd som är nödvändigt. Samarbete med vårdnadshavare och eleverna själva är självklart viktigt. Stöd som vårdnadshavare och elever uppfattar som genomtänkt och som elever uppfattar förbättrar skolsituationen är motivationshöjande. Att involvera eleverna, att göra dem delaktiga, är något som lärare bör dra nytta av i arbetet med stödinsatser.

Möllås (2009) som under tre års tid nära följde elva elever med en komplicerad skolgång och livssituation i övrigt, menar att elevers delaktighet i sitt egna lärande var den största framgångsfaktorn för de elever som lyckades med gymnasiestudierna. De blev delaktiga genom kontinuerliga samtal med lärare och klassföreståndare/mentorer. Andra elever hade inte någon sådan delaktighet, trots att läroplaner och lagstiftning föreskriver detta. Dessa elever fick en svårare skolgång. Hur lärare arbetade med att ge elever inflytande, att ta del av elevernas perspektiv varierar alltså mycket i Möllås studie. Sedan har lärare mer kunskap om vilka möjligheter som finns för stöd gentemot elevernas mer begränsade överblick. Men genom att tillvarata elevers perspektiv om vad som fungerar så kan elever bli mer motiverade i skolarbetet vilket underlättar lärares arbete. Inflytandet bör till viss del variera beroende på ålder och utifrån elevernas möjligheter att ta ansvar med ett vuxenstöd.

Reflektion över dokumentation och utvärdering

När stödinsatser sätts in behöver dessa följas upp på ett kontinuerligt sätt så det inte kommer som en överraskning efter en längre period att det tänkta stödet inte har fungerat och gjort situationen bättre för eleven. I värsta fall kan stödinsatser ha fungerat tvärtemot vad som var tanken och förvärrat svårigheterna. Genomtänkta utvärderingar behövs där läraren tar reda på om stödet har fungerat och vad som behöver förändras för att eleverna ska bli hjälpta. Detta ingår på ett formellt sätt i samband med särskilt stöd, men principen är densamma oavsett om det är i den reguljära undervisningen motsvarande ledning och stimulans, eller extra anpassningar. Dokumentationskravet skiljer sig dock åt och när det gäller särskilt stöd så sker dokumentation utifrån beslutat åtgärdsprogram.

I en rapport från Skolinspektionen (2014) framgår att flera grundskolor saknade ett systematiskt arbete med uppföljning och utvärdering av stödåtgärder. Detta hade i en del fall lett till att elever inte hade fått rätt stöd och sedan hade lämnat grundskolan utan att uppnå gymnasiebehörighet (SOU 2021:11). Många lärare använder sig av en fortlöpande och systematisk dokumentation kring elever, till exempel genom anteckningar från lektionstillfällena. Det är till fördel för eleverna men också för lärarna som skaffar sig en god kännedom om enskilda elever. I arbetet med stödinsatser innebär det bättre förutsättningar för att elever får rätt stödinsatser i tid. För lärare blir det

därmed arbetsbesparande då tidigt stöd förebygger behov av stora stödinsatser. Dessutom ökar sannolikt tilliten till lärare och skola om elever och vårdnadshavare får ta del av dokumentation som visar att skolan arbetar målinriktat och systematiskt. Det kan sannolikt också öka trygghet och motivation hos elever och det finns därmed viktiga pedagogiska fördelar med relevant dokumentation.

Summering och slutsats

Arbetet med att stödja elever, både att förebygga för att elever inte ska få svårigheter i skolarbetet och när elever befinner sig i svårigheter, kräver ett systematiskt arbete och reflektion, vilket är den viktigaste slutsatsen. Systematiken följer de principer som gäller för olika slags kvalitetssäkrande arbete. Reflektionsmodellen som har utformats för lärare som läser denna artikel bygger till stor del på dessa principer och att stödinsatser ska hjälpa elever. Den grundläggande prioriterade reflektionen bör handla om utifrån vilket perspektiv som elevers svårigheter förstås. Den kan ses som avgörande för om svårigheter förstås som något elever bär med sig och som främst handlar om individuella brister i ett kategoriskt perspektiv eller om det handlar om mer komplicerade samband där omgivningsrelaterade faktorer har stor betydelse utifrån ett relationellt perspektiv. Den pedagogiska och specialpedagogiska forskningen visar tydligt på det senare, vikten av ett relationellt perspektiv och vikten av utbildning som följer principen om pedagogisk differentiering.

Referenser

- Jahnke, A., & Hirsh, Å. (2020). *Varför förbättras inte elevresultaten trots alla insatser?* Ifous rapportserie 2020:1.
- Lindqvist, H., Östergren, R., & Holme, L. (2020). Elevassistenter i skolan – en forskningsöversikt. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 25 (2-3), 114-137.
- Möllås, G. (2009). *"Detta ideliga mötande"* – En studie av hur kommunikation och samspel konstituerar gymnasieelevers skolpraktik. Doktorsavhandling, Högskolan för Lärande och Kommunikation, Högskolan i Jönköping.
- Persson, B. (1998). *En studie av grundskolans användning av specialpedagogiska resurser. Delrapport från projektet Specialundervisningen och dess konsekvenser (SPEKO)*. Specialpedagogiska rapporter nr. 10. Göteborgs universitet, Institutionen för specialpedagogik.
- Ramberg, J. (2016). The extent of ability grouping in Swedish upper secondary schools: A national survey. *International Journal of Inclusive Education* 20(7), 685-710.

Ramberg, J. (2017). Focus on special educational support in Swedish high schools: Provision within or outside the students' regular classes? In S. Bagga-Gupta (Ed.), *Marginalization processes across different settings: Going beyond the mainstream* (pp. 44-80). Cambridge Scholars Publishing.

Rix, J. (2015). *Must Inclusion be Special? Rethinking educational support within a community of provision*. London: Routledge.

Skollag (2010:800) t.o.m. SFS 2020:605.

Skolinspektionen. (2014). *Särskilt stöd i enskild undervisning och särskild undervisningsgrupp*. Rapport 2014:06.

Skolinspektionen. (2020). Årsrapport 2019. *Skillnader i skolors arbetssätt och huvudmäns ansvarstagande*.

Skolverket. (2014). *Allmänna råd för arbete med extra anpassningar, särskilt stöd och åtgärdsprogram*.

SOU 2021:11. *Bättre möjligheter för elever att nå kunskapskraven – aktivt stöd- och elevhälsoarbete samt stärkt utbildning för elever med intellektuell funktionsnedsättning*.

Wall, G. (2018). *Stödåtgärder i skolan. Likvärdighet, handläggning och byråkratisk symbolik*. Uppsala: Iustus förlag.

Del 2: Moment B – kollegialt arbete

Diskutera

Nu har ni läst artiklar, lyssnat på en podd samt sett filmer. Ha gärna materialet och era individuella anteckningar tillgängligt om ni tillsammans vill läsa, lyssna eller titta på någon sekvens igen. Du som är handledare kan fundera över hur arbetet ska dokumenteras. Utse gärna någon som är tidshållare och någon som antecknar.

Johan Malmqvist lyfter i artikeln att det finns olika perspektiv, det vill säga sätt att se på elevers behov och svårigheter. Olika perspektiv kan användas för att påvisa komplexiteten när det gäller att skapa möjlighet för alla elever att nå utbildningens mål. Reflektionsmodellen på sida 2 i artikeln visar olika steg i stödprocessen och valet av perspektiv får betydelse för elevernas skolsituation.

- Vad tänker ni om begreppen organisatorisk och pedagogisk differentiering? Vilka möjligheter och risker finns med dessa perspektiv?
- Vilken betydelse har valet av perspektiv för undervisningens och eventuella stödinsatser utformning?

I podcasten "Att samla in information" pratar Åsa Hirsh om hur lärare kan samla in information som underlag för att utveckla undervisningen och stödja alla elever i sitt lärande. Efter insamlande av information och data gör lärare någon form av analys.

- Hur samlar ni in information och data i syfte att synliggöra er undervisning och uppmärksamma elevers behov?
- Hur ser analysarbetet ut på er skola? Vilka frågor ställer ni i analysen för att upptäcka om det finns elever som riskerar att inte nå målen?

Planera och förbered

I den här aktiviteten kommer ni att ta reda på vad eleverna har för uppfattning kring den frågeställning ni valde i del 1.

Elevers bild/tankar

Planera en aktivitet utifrån era anteckningar, diskussioner och det material ni tagit del av i moment A samt anteckningar från del 1.

Att ta reda på vad eleverna tänker om undervisning och lärmiljö kan göras på olika sätt. Tänk på att välja metoder utifrån elevernas olika förutsättningar och behov. Kanske behöver olika metoder användas? Det är viktigt att välja metoder som eleverna känner sig trygga och bekväma med. Exempel på metoder som kan användas:

- samtal med eleverna (enskilt eller i grupp)
- skattningsskalor
- film och foto (Obs! tänk på GDPR)
- samtal med eleverna utifrån lärares observation
- enkla enkäter

Skolverket

- tankekartor (analoga eller digitala)
- post-it-lappar (analoga eller digitala)
- bilder som underlag för samtal (analoga eller digitala)
- digital frågesport (t.ex. Kahoot eller Quizlet)
- andra digitala verktyg (t.ex. Mentimeter, Answergarden eller Plickers)

Syftet med aktiviteten är att ta reda på vad eleverna har för uppfattning om den frågeställning ni valde i del 1, till exempel hur upplever eleverna att de kommer till tals och görs delaktiga vid grupparbete? Informationen ni får från eleverna ligger sedan, tillsammans med övrig data, till grund för dialog och analys av hur undervisning och extra anpassningar kan utformas. Reflektera tillsammans kring vad ni vill veta och formulera några frågor som kan ställas till eleverna.

Exempel på aktivitet 1

Låt elever samtala parvis eller i grupp utifrån de frågor ni tagit fram. Gå runt och lyssna, vad säger eleverna? Anteckna lite under tiden. Varje grupp kan också skriva ner vad de tänker och berätta muntligt eller visa med något digitalt verktyg.

Exempel på aktivitet 2

Låt eleverna fotografera eller filma situationer som de sedan berättar om utifrån de frågor ni har tagit fram för att synliggöra deras tankar om ert utvecklingsområde.

Exempel på aktivitet 3

Låt eleverna uttrycka sina tankar genom att svara anonymt i ett digitalt verktyg där ordmoln skapas.

Exempel på aktivitet 4

Förbered en skattningsskala där eleverna ger sin bild genom att reflektera individuellt utifrån färdiga påståenden. Skattningsskalan kan utformas på olika sätt utifrån elevernas ålder och behov exempelvis med bilder, påståenden och emojis med olika känslor med mera.

Del 2: Moment C – aktivitet

Genomför aktiviteten som ni planerade i moment B. Gå sedan igenom det underlag du/ni fått fram och skriv ner några korta punkter som sammanfattar det du/ni sett på post-it-lappar (en punkt per lapp). Ta med dina lappar till moment D.

Del 2: Moment D – gemensam uppföljning

Nu har ni samlat in information om elevernas tankar och det har blivit dags att diskutera/analysera det underlag ni fått fram. Gå en runda där var och en berättar utifrån sina post-it-lappar. Lapparna placeras synligt på ett bord, en vägg eller på golvet allt eftersom ni berättar (ca 15 min). Utse någon som är tidshållare.

Nästa steg är att med post-it-lapparna tillsammans diskutera/analysera materialet. Flytta gärna runt lapparna utifrån vad som framkommer. Exempel på frågor som stöd i analysen:

- Vad får ni syn på? Vilka olika bilder finns? Jämför elevernas och lärarnas bilder.
- Är det något som överraskar er?
- Vad ser ni utifrån elevers olika behov? Skiljer sig elevernas behov exempelvis utifrån kön, funktionsnedsättning eller olikheter i bakgrund?
- Vilka mönster finns? Vilka slutsatser kan dras utifrån det ni ser?
- Behöver ni fördjupa dialogen med någon/några elever för att förstå specifika behov ännu bättre?

Ta fram anteckningarna från del 1. Avsluta med att var och en kompletterar anteckningarna från det nuläge ni fick syn på i del 1 med en sammanfattning av elevernas bild. Vilka sammanfattande slutsatser kan ni dra kring elevernas behov utifrån era frågeställningar? Vad behöver ni tänka på vid planering av undervisning och extra anpassningar? Prata gärna med varandra, ställ nyfikna frågor och ge återkoppling.

Dokumentera sammanfattning och slutsatser på ett lämpligt sätt så att materialet finns tillgängligt i nästa del.

Frågor som stöd vid analys

I dokumentet nedan finns exempel på generella frågor som kan vara ett stöd för lärare och elevhälsans kompetens när det gäller att skapa förståelse för elevers behov i olika situationer. Frågorna kan användas på olika sätt beroende på sammanhang och den information som samlats in. Ta gärna del av frågorna och fundera över hur de kan komma till användning i er verksamhet.

Material

Frågor som stöd vid analys

Frågor som stöd vid analys

- Hur kan ni tolka och dra slutsatser utifrån den information som finns om elevernas lärande i relation till måloppfyllelse? (Finns det olika bilder? Är det något som överraskar er?)
- Vilka framgångsfaktorer och utmaningar ser ni utifrån hela gruppens och enskilda elevers utveckling och lärande?
- Vad kan ni säga om hela skolsituationen för gruppen och enskilda elever? Dvs hela dagen, olika lärmiljöer, situationer och ämnen. Vilka olika behov finns det? Skiljer sig behoven i olika ämnen och lärmiljöer? I så fall hur och vad kan det bero på?
- Hur ser behoven ut på fritidshemmet jämfört med i skolan? Likheter och skillnader?
- Vilka faktorer är särskilt betydelsefulla för gruppens och enskilda elevers lärande och välbefinnande? Vilka framgångsfaktorer och utmaningar finns?
- Hur påverkar val av arbetssätt, metoder och förhållningssätt olika elevers lärande och engagemang? Positivt och negativt? Finns det arbetssätt och förhållningssätt som är särskilt framgångsrika?
- Hur ser elevernas olika bilder ut? Hur kan ni förstå och tolka dem?
- Hur ser vårdnadshavares bilder ut och hur kan de tas tillvara?
- Hur påverkar relationen mellan elever och lärare gruppens och enskilda elevers lärande och välbefinnande? Vad är särskilt viktigt att uppmärksamma?
- Vad behöver gruppen och enskilda elever på kort och lång sikt?
- Vad behöver ni särskilt ta hänsyn till när det gäller elever med olika funktionsnedsättningar, oavsett om det finns en diagnos eller inte?
- Finns det något som särskilt behöver uppmärksammas och tas om hand när det gäller exempelvis bakgrund och kön?
- Saknar ni kunskap eller information? I så fall vilken?
- Behöver ni ta stöd av fler professioner inom elevhälsan för att förstå elevers behov?

Del 2: Fördjupning

Film: Analysarbete (förskoleklass och grundskola årskurs 1–3)

I den här filmen berättar lärare, specialpedagog/speciallärare och rektor på Hagaskolan i Varberg om hur de tillsammans diskuterar elevernas olika behov och hur de kan forma undervisning och stödinsatser framåt.

Material

Analysarbete – Hagaskolan
Filformatet kan inte skrivas ut
